

Joanna Szadura
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ORCID 0000-0001-7448-2602

Od przyśpiewki do przyśpiewki. Z historii gatunku

Inspiracją dla powstania tego opracowania była opinia etnomuzykologa Piotra Dahliha, zdaniem którego:

Na przykładzie przyśpiewki można przedstawić historię definiowania gatunku. Terminologię muzyczną tworzyli w tym przypadku głównie badacze z zewnątrz środowiska ludowego. Mimo że w środowisku rolników to, co oczywiste i popularne, nie bywa definiowane, na istnienie także swoistej dla śpiewaków ludowych terminologii tego repertuaru w Polsce wskazywał już w okresie międzywojennym Tadeusz Grabowski (1937); po nim Jan Stęszewski (1974) (Dahlig 2006: 189–190).

Powodów, dla których uznałam tę wypowiedź za ważną, jest kilka. Po pierwsze – przykładem, do którego odwołał się etnomuzykolog jest przyśpiewka, czyli gatunek, którego próbę całościowego opisu chciałam w przyszłości przygotować; po drugie – specjalistyczną terminologię muzyczną tworzoną poza „środowiskiem ludowym” badacz zestawiał z terminologią ludową, powstającą w środowisku, dla którego muzyka ludowa jest naturalnym elementem kultury. Po trzecie – potwierdził potrzebę dokumentowania tradycji ludowej „od środka”, tj. z punktu widzenia użytkowników folkloru. W ten sposób podkreślił napięcie między zewnętrzną analizą i klasyfikacją a wewnętrznym postrzeganiem kultury, co jest ważnym zagadnieniem w badaniach nad folklorem, w tym badaniach genologicznych. I wreszcie

po czwarte – stanowisko Piotra Dahliga koresponduje z przyjętą przeze mnie za Jerzym Bartmińskim i Stanisławą Niebrzegowską-Bartmińską metodologią opisu gatunku, tj. propozycją, by opis gatunku mowy przeprowadzać „odśrodkowo” (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 141), tj. z punktu widzenia „uczestnika komunikacji, jego kompetencji (językowej, komunikacyjnej, kulturowej), co wedle formuły Stefanii Skwarczyńskiej prowadzi do «naśladowania geniuszu języka»” (Bartmiński 2012: 14), a także odpowiada sformułowanym przez Wojciecha Bursztę zasadom podmiotowo-językowej „rekonstrukcji wewnętrznej” (1992: 85–87) dokonywanej z wykorzystaniem danych komunikowanych językowo¹.

Warto przypomnieć, że „odśrodkowy” kierunek analiz Jerzy Bartmiński i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska przeciwstawili analizom nastawionym na opis gatunku ze stanowiska badacza, tj. dokonywanego „z zewnątrz”, co odpowiada podejściu naukowemu.

To ważne rozróżnienie rzutuje na sposób prowadzenia badań. Podejście uwzględniające perspektywę użytkownika – „naturalne” – pozwala bowiem na opis gatunku w kategoriach typologicznych (Bartmiński 2012: 15), a dokonywane „z zewnątrz” – przedmiotem badań czyni gatunek ujmowany w kategoriach pojęć klasyfikacyjnych i jak zauważa Jerzy Bartmiński, „rezultuje nastawieniem na wyraziste, niekiedy nawet matrycowe klasyfikacje i tworzenie modeli stratyfikacyjnych” (2012: 14–15).

Obie perspektywy są wpisane w świadomość genologiczną², którą za Marią Wojtak traktuję „analogicznie do innych rodzajów świadomości (językowej, komunikacyjnej, stylistycznej)” (2009: 21) jako wiedzę i zbiór umiejętności. Przyjmuję, że „kompetencja gatunkowa obejmuje zatem: wiedzę o gatunkach, znajomość wzorców konkretnych gatunków, umiejętność stosownej dyskursywnej realizacji wzorców” (tamże), a jej istotą jest umiejętność dostosowania wyboru gatunku do sytuacji między nadawcą a odbiorcą oraz do celu komunikatu.

¹ Badacz konstatuje: „Głównym źródłem informacji oraz narzędziem dla koncepcji zmierzających do podmiotowej rekonstrukcji kultury pozostaje zawsze język [wyróż. J. Sz.], i to właśnie na podstawie jego analizy wnioskuje się o wyobrażeniach i sądach zawartych w rzeczywistości kulturowej. Jak powiada cytowany już parokrotnie Quine: «Wszelka wyrażnie złożona myśl jest nieodłączna od języka – z całą pewnością w praktyce, a prawdopodobnie także w zasadzie. I choć przedmiotem poszukiwań nauki są własności niezależnej od języka rzeczywistości, nie może ona ani obejść się bez języka, ani pretendować do językowej neutralności». Inaczej jeszcze: niewiele można powiedzieć o kulturze jako rzeczywistości mentalnej, jeśli nie będzie się interpretować języka” (Burszta 1992: 115).

² W literaturze przedmiotu poziom gatunkowej kompetencji jest przez badaczy nazywany: *świadomością gatunkową*, *świadomością genologiczną*, a także *kompetencją generacyjną* (Ślawska 2023: 57).

Sygnałem konieczności teoretycznego rozważenia tej kwestii była już teza Michała Bachtina mówiąca o tym, że nie ma wypowiedzi bezgatunkowych:

[...] mówimy wyłącznie przy użyciu określonych gatunków mowy, tzn. wszelkie nasze wypowiedzi posługują się konkretnymi, względnie trwałymi i typowymi formami konstruowania całości. Dysponujemy bogatym repertuarem ustnych (i pisemnych) gatunków mowy. Choć teoretycznie możemy w ogóle nie wiedzieć o ich istnieniu, w praktyce stosujemy je zręcznie i pewnie [wyróż. J. Sz.]. Nadajemy naszym myślom różnorodne formy gatunkowe, nie podejrzewając nawet ich funkcjonowania [...] Nawet w najswobodniejszej, niewymuszonej rozmowie wcielamy naszą myśl w określony kształt gatunkowy, podobnie jak Molierowski pan Jourdain, który nie był świadom, że mówi prozą (Bachtin 1986: 373).

Bachtinowska myśl o tym, że różnorodne formy gatunkowe mają odbicie w naszej świadomości, jest kontynuowana przez współczesną genologię.

Refleksje na ten temat znajdziemy zarówno w publikacjach badaczy o orientacji literaturoznawczej (np. Balowski 2000; Bartoszyński 2000a, 2000b; Głowiński 1967/1983, 1998; Markiewicz 1965; Skwarczyńska 1952/1983, 1965), jak i językoznawczej (np. Bartmiński 1990, 2012; Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009; Borkowski 1999; Gajda 1993, 2014; Grzmil-Tylutki 2007; Rejter 2008; Wierzbicka 1983, 1999: 228–269; Wilkoń 2011; Witosz 2005; Wojtak 1999: 115, 2004, 2009: 23–24, 2014: 64, 2019: 179–181; Zaśko-Zielińska 2001, 2002; Zdunkiewicz-Jedynak 2008; Żydek-Bednarczuk 2005), w tym ukierunkowanej medioznawczo (np. Ślawska 2019, 2023) i folklorystycznie (np. Adamowski 2002, 2015; Adamowski, Żuraw 1979; Grochowski 2015; Wężowicz-Ziółkowska 2002).

Źródłami wiedzy na temat świadomości gatunkowej użytkowników języka, z jakich może czerpać genolog, są: (a) nazwy gatunkowe i ich podstawy onomazjologiczne oraz (b) definicje leksykograficzne, gdyż:

[...] definicje w słownikach niespecjalistycznych zmierzają do uchwycenia najpowszechniej akceptowanego znaczenia słów [...] [a] w etymologii nazw gatunkowych i ich semantyce są zakodowane informacje relewantne kulturowo i komunikacyjnie (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 141).

Z uwagi na rozległość i złożoność problemu (przyspiewce nadawano bowiem liczne „imiona”) szkic, który prezentuję, dotyczyć będzie nazwy przyspiewka – jej genezy i semantyki. Powołam się przede wszystkim na dane leksykograficzne pochodzące ze słowników polszczyzny ogólnej oraz ze słowników gwarowych. W miarę potrzeb korzystać będę także z wybranych opublikowanych zbiorów i opracowań polskiego folkloru oraz z zapisów

terenowych (zarchiwizowanych m.in. w Kartotece Słownika Gwar Polskich oraz Pracowni Etnolingwistycznej UMCS)³.

Geneza nazwy przyśpiewka i jej semantyka

Przyśpiewka jest nazwą gatunkową, która pojawiła się później niż sam gatunek. Używali jej najpierw badacze folkloru. Z czasem pojawiła się w polszczyźnie ogólnej. Po raz pierwszy słowo *przyśpiewka* odnotował *Słownik warszawski*. Podano w nim znaczenia: ‘śpiewka’, ‘melodia’ (Karł SJP 5/387) – i zamieszczono ilustracje użycia słowa autorstwa badaczy folkloru i literatów z przełomu XIX i XX wieku (należy jednak zaznaczyć, że SJP Dor pierwsze użycie tego słowa odnotował w 1841 roku)⁴, cyt.:

- „[W tekście oryginalnym: [...]] niema domu, w którym nie utrzymała się znaczna część] starodawnych śpiewek i przyśpiewek” (Reinstein 1890),
- „Poczym nastąpiły tańce, a niekiedy hulanka z przyśpiewką” (August Wilkoński [bd]),
- „Jagustynka, że sobie podpiła, ujęła ś. pod boki i nuż do niej przyśpiewkami rzucać” (Reymont, *Chłopi*, 1902).

Przywołane w *Słowniku warszawskim* egzemplifikacje ukazały *przyśpiewkę* jako byt genologiczny podobny do *śpiewki* (tj. ‘piosnki; urywka, kawałka, kupletu do śpiewania’, Karł SJP 6/752), ale nietożsame. Oba gatunki łączy sposób wykonania (śpiew) oraz krótka forma, ale różni chociażby skojarzenie w przywołanych cytatach *przyśpiewki* z tańcem i dialogowością.

Poszukując istoty różnicy między tymi gatunkami, zgodnie z propozycjami Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, warto poddać analizie podstawy onomazjologiczne obu nazw. Zakładam, że zgodnie z popularnym w polszczyźnie mechanizmem nazwotwórczym mogą być nimi czasowniki wykonawcze – *śpiewać* i *przyśpiewać/przyśpiewywać*. Aby zapewnić porównywalność danych, przyjrzę się znaczeniom tych czasowników odnotowanych w *Słowniku warszawskim*. I tak oto:

śpiewać/ śpiewywać/ śpiewować znaczy 1. ‘wyrażać głosem swoim tony muzyczne, używać głosu za narzędzie muzyczne, nucić’; 2. ‘co = wykonywać śpiewem’; 3. † ‘grać, przygrywać, wtórować’ [dotyczy instrumentów muzycznych,

³ Pełny wykaz źródeł, zob. Bibliografia.

⁴ Za: WSJP PAN, https://wsjp.pl/haslo/do_druku/47677/przyspiewka [dostęp: 2.03.2025].

np. „Zaczynajcie Panu na bębniech, śpiewajcie na cymbalech” Wuj.); 4. ‘kogo, co = wysławiać śpiewem, opiewać’ [...] (Karł SJP 6/751–752),

a

*przyśpiewywać/ przyśpiewawać/ †przyśpiewować*⁵ – 1. ‘towarzyszyć, akompanjować komu śpiewem; śpiewać do wtóru, wtórować śpiewem’; 2. ‘brać udział w śpiewaniu’ (Karł SJP 5/387).

Definicje obu czasowników eksponują wykonywanie melodii głosem (tj. śpiew), przy czym tylko *przyśpiewywać* dotyczy towarzyszenia komuś śpiewem, wtórowania śpiewem (np. grającemu, śpiewającemu). Analogicznie zdefiniowano znaczenie słowa określającego wykonawcę czynności *przyśpiewywania*:

przyśpiewacz ‘ten, co przyśpiewuje, akompanjuje śpiewem’ (Karł SJP 5/387).

Jeśli przyjąć ten kierunek interpretacji, należałoby w *przyśpiewce* widzieć gatunek, którego cechą charakterystyczną jest towarzyszenie przez kogoś komuś śpiewem. Nie byłaby to formacja jednostkowa, gdyż na tej samej zasadzie utworzono słowo *przygrywać* ‘towarzyszyć, grając na narzędziu muzycznym, wtórując grać, akompanjować’ (Karł SJP 5/291).

Słownik warszawski udokumentował także formę *przyśpiew* ‘wyraz a. frazes powtarzający ś. wciąż w śpiewie pieśni’ (Karł SJP 5/387), np. *Handziu!* (Karł SJP 2/13), *Heciu peciu dylu dylu, Huciu puciu* (Karł SJP 2/25), *Hec kiec, Ec kiec* (Karł SJP 2/13) oraz *przygrywkę* jako ‘zwrotkę powracającą ciągle w jednostajnej lub mało zmienionej formie, refren’ a przen. ‘*przyśpiew*, frazes powtarzający ś. po każdej zwrotce pieśni śpiewanej lub deklamowanej, refren’ (Karł SJP 5/292). Definicje te ukazują, że w pewnym zakresie znaczenia *przygrywki* i *przyśpiewu* się pokrywają.

Dlaczego uważam tę informację za istotną? Dlatego, że zdaniem badaczy *przyśpiewka* jako nazwa genologiczna usamodzielniała się formalnie i muzycznie dość późno, a pochodzić ma właśnie od wcześniejszego *przyśpiewu* (nazywanego *nota bene* również *przyśpiewką*). W słownikach specjalistycznych, podobnie jak w słowniku polszczyzny ogólnej, o *przyśpiewie* czytamy:

‘występujący w pieśniach ludowych refren obojętny dla treści (*przyśpiewu*), niekiedy oparty na słowach bez znaczenia (*oj dana, hej! hej!*)’ (EMuz).

⁵ Czasownik *przyśpiewać/przyśpisać* nie dotyczy śpiewu: „1. ‘przybyć śpiesznie, pośpieszyć, zdążyć, pokwapić’, 2. ‘dojrzeć (o zbożu)’, 3. *Przyśpiało to na mnie* ‘na mnie ś. skrupiło, na mnie padło’ (Karł SJP 5/386).

Julian Krzyżanowski uznał go za rodzaj ozdobnika pieśni lirycznych powtarzanego w pewnych stałych miejscach, zwłaszcza na końcu zwrotek. Chodzi o pewne zestawienia wyrazowe lub tylko dźwiękowe, np. *oj dana, hej! hej! czy też hej leluja; hej nam hej; lelum ładom; łado łado; cym, cyrym, cym; rym, cym, cym; uha! Pisał:*

Funkcja przyśpiewu polega na potęgowaniu melodyjności pieśni, w których występuje; niegdyś zapewne był on wyrazem dwudzielnosci pieśni, w których tekst śpiewała osoba wybrana, przyśpiew zaś powtarzały mechanicznie osoby inne, biorące udział w tańcu (SFP 341).

Przyśpiew jest więc zbiorowym refrenem lub powtórzeniem tekstu za przewodnikiem. Przewodnik (*przedtanecznik*) inicjuje śpiewem taniec, a muzyka (kapela) i inni tańczący podejmują tę samą nutę, dając własny tekst.

Rzecz znamienna, badacz folkloru Oskar Kolberg nie używał nazwy *przyśpiewka*, a utwory należące do opisywanej grupy w *Ludzie* umieszczał w blokach tematycznych *Pieśni i tańce* oraz *Śpiewki i tańce*. Publikowanych utworów nie różnicował tekstowo, ale muzycznie. Wiele z zapisanych przez niego przykładów ma charakter wyłącznie instrumentalny, gdyż to nie teksty tych śpiewek go interesowały (Szadura 2014: 243). Pisał o nich:

Słowa [...] i treść śpiewek krótkich ucinkowych, mimo rozlanego w nich humoru i czucia nie zawsze godzą się z przyzwoitością i dobrym smakiem. Wiele podobnie rubasznych piosenek odrzucić musiałem; lecz i między pozostałymi znaleźć można niejedną mało znaczącą, nawet lichą, umieszczoną tu jedynie dla wskazania w jaki sposób lud wyrazi układu, szykuje, i w wiersz splata, jak łączy sylaby z tonami, gdzie wytrzymuje, wzmacnia lub osłabia głos, w którym miejscu daje przycisk [wyróż. J. Sz.] i t.p. (K 1 Pieś X).

Stanowisko Kolberga etnomuzykolog Jan Stęszewski skomentował następująco:

Zainteresowanie Kolberga folklorem inspirował wprawdzie romantyzm, ale metoda jego badań terenowych była „pozytywna”. Cechował go założony obiektywistyczny empiryzm, czemu wielokrotnie dawał wyraz. Gromadził fakty etnomuzyczne bez wyraźniejszych prób rozumienia ich w głębszym powiązaniu z kontekstem kulturowym i bez związku ze świadomością badanego środowiska [wyróżn. J. Sz.]. Już przed Kolbergiem lokalne terminy ludowe, np. form muzyczno-tanecznych i inne, przenoszono i uogólniano na szerokie, mniej lub bardziej precyzyjnie pomyślane klasy zjawisk i przyznawano im rangę terminów technicznych folklorystyki muzycznej,

co przesłaniało możliwość docierania do rzeczywistych nazw i funkcji materiału muzycznego tu i teraz. Tak stało się z nazwami typu *kujawiak*, *mazurek*, *oberek*, *krakowiak*. Nowsze badania wykazały zresztą, że *mazurek* właściwie w tradycji ludowej nie jest znany, a nazwa *krakowiak* nie odnosi się do muzyki i charakterystycznego rytmu synkopowanego, lecz do krótkich, jednozwrotkowych tekstów piosenek lub konkretnej piosenki *Krakowiaczek jeden*. Kolberg, jeśli obserwował zespoły pojęć ludowych, które odnosiły się do muzyki, nie ujawniał ich i nie wiązał się nimi w większym stopniu, tworząc systematykę zawartości swego *Ludu i Obrazów etnograficznych* (Stęszewski 1974: 41).

Pokolbergowskie podejście do przyspiewki jako formy muzyczno-tanecznej znajdziemy później m.in. w *Słowniku terminów literackich* opracowanym pod redakcją Janusza Sławińskiego. Autor hasła, Michał Głowiński, zdefiniował ją jako:

[...] jedną z form pieśni ludowej, zwrotki śpiewane podczas tańca ludowego, często o charakterze improwizatorskim. Ich humorystyczno-satyryczne treści dostosowywane bywają do okoliczności wykonania (STL 1972/1988: 412–413)

i wskazał następujące rodzaje przyspiewek:

- *kołomyjka* ‘przyspiewka ludowa wykonywana równocześnie z tak samo nazywanym się tańcem, rozpowszechnionym na południowo-wschodnich kresach Polski’ (STL 1972/1988: 226).
- *krakowiak* ‘przyspiewka ludowa wykonywana w trakcie tańca o tej samej nazwie złożona zazwyczaj ze strof 4-wersowych’ (STL 1972/1988: 241);
- *kujawiak* ‘przyspiewka ludowa w takcie trójdzielnym, pochodząca z Kujaw, wykonywana w trakcie tańca o tej samej nazwie’ (STL 1972/1988: 245);
- *mazurek* ‘przyspiewka ludowa towarzysząca tańcowi o tej samej nazwie, w takcie trójdzielnym’ (STL 1972/1988: 271);
- *oberek* ‘przyspiewka ludowa wykonywana w takcie trójdzielnym i szybkim tempie’ (STL 1972/1988: 319).

Przywołane rodzaje przyspiewek dokumentują praktykę adaptowania rytmiki tanecznej na potrzeby pieśni. Łączność muzyki, tańca i słowa wyraża się tu poprzez: stosowane w przyspiewkach taneczne rytmy oraz łączenie śpiewu i tańca. Autor definicji dokonuje jednak pewnych istotnych rozróżnień. Dokumentuje bowiem, że te pieśniowe utwory są wykonywane

„równocześnie⁶ z tańcem” (*kołomyjka*), „w trakcie⁷ tańca” (*krakowiak*, *kuja-wiak*), a także że „towarzyszą tańcowi” (*mazurek*). W przypadku *oberka* kod taneczny zostaje pominięty. Towarzyszenie przyśpiewką tańcowi to kapitalny problem, do którego odnosi się Anna Grajpeł, pisząc:

Szczególnie bliskie związki łączą ruch taneczny ze śpiewem. Możemy nawet przypuszczać, że pierwotną formą muzykowania do tańca był **śpiew**, a nie muzyka instrumentalna. Istnieje bowiem pewien szczególny związek między śpiewem (przyśpiewką taneczną) a ukształtowaną już instrumentalną muzyką taneczną: przygrywka taneczna tradycyjnej kapeli ludowej powtarza dosłownie lub najczęściej z ozdobnymi wariantami melodię podaną przez wykonawcę przyśpiewki. Muzyczne cechy przyśpiewki *de facto* spełniają więc podwójną funkcję użytkową: muszą nadawać się jako akompaniament do tańca, ale także i do połączenia z tekstem poetyckim. [...] W przygrywkach tanecznych obserwujemy bowiem często oprócz rozwinięcia figuracyjnego melodii również przyśpieszenie tempa (np. w *krakowiaku*) – część śpiewana bywa znacznie wolniejsza, aby był zrozumiały i z odpowiednią ekspresją wykonany tekst, natomiast w części tanecznej następuje pełne dostosowanie akompaniamentu instrumentalnego do możliwości ruchowych tancerzy. Przydatność śpiewu jako akompaniamentu do tańca widoczna jest w całej pełni w pieśniach tanecznych (tzn. takich, które w tradycyjnym wykonaniu są jednocześnie śpiewane i tańczono; często posiadają nawet specyficzne dla siebie układy choreograficzne, zgodne nie tylko z muzyką, ale również z treścią tekstu) [...]. W zasadzie wszystkie polskie tańce w swej pierwotnej wersji były również śpiewane lub połączone z przyśpiewką; stosunkowo najrzadziej *oberek*, ze względu na szybkie tempo (Grajpeł 2005: 115–116).

Badaczka podkreśla, że związek tańca, słowa i muzyki jest w przypadku tego gatunku szczególnie, gdyż:

[...] nie można dokonać ścisłego rozdziału poszczególnych dziedzin sztuki, ponieważ wykazują one wielostronne wzajemne uwarunkowania i zależności. Możemy wręcz mówić nie o „śpiewie polskim”, „muzyce polskiej” i „tańcu polskim”, lecz o zintegrowanym „polskim stylu taneczno-muzyczno-śpiewaczym” (Grajpeł 2005: 116–117).

⁶ Tj. ‘tak, że to, o czym mowa, zachodzi w tym samym czasie, co inne zdarzenie, o jakim mowa’ WSJP PAN [dostęp: 12.03.2025].

⁷ Tj. ‘stan rzeczy, o którym mowa, zachodzi wtedy, kiedy trwa drugi, dłuższy ze stanów rzeczy nazwanych przez nadawcę’ WSJP PAN [dostęp: 12.03.2025].

Nawiązuje tym samym do idei „trójjedynych chorei”⁸, która wedle Platona jest zgodnością ruchu ciała i ruchu głosu jako odbicia duszy (Zwolski 1978: 5) i widzi w przyśpiewce tanecznej przejaw synkretyzmu polskiego folkloru. Taniec, śpiew i muzyka w tym gatunku współdziałają ze sobą i wzajemnie się inspirują, „ustalając” formuły rytmiczne i melodyczne. Ten pierwotny związek między śpiewem i ruchem w wyniku usamodzielnienia się tańca oraz zmiany form akompaniamentu stopniowo słabł. Reasumując, zdrobienie *przyśpiewka* (od *przyśpiew*) ma, zdaniem Dahliga, ilustrować „przemianę kulturową, w szczególności autonomizację pojęć muzycznych oraz utanecznienie tradycji zachodniosłowiańskiej, wzrost znaczenia metrorytmiki tanecznej i *drobienie* rytmu pieśni ujętego już w takty” (Dahlig 2006: 193–194).

Po II wojnie światowej termin „przyśpiewka” pojawiał się powszechnie w zbiorach i opracowaniach tekstów folkloru. Używali go m.in.: Jan Sadownik (1957), Stefan Stoiński (1964), Aleksander Oleszczuk (1965, 1983), Jarosław Lisakowski (1971), Barbara Krzyżaniak, Aleksander Pawlak, Jarosław Lisakowski (1974), Piotr Płatek (Wicher vel. Płatek 1976), Władysław Sobczyk (1982), Zdzisław Skwarczyński (1983), Marta Brzuskowska (1990), Jan Adamowski (1994, 1997, 2002), Marian Chyżyński (2014), Maciej Rak (2016) i wielu innych.

W tym miejscu należy postawić pytanie: Jakie pieśni nazwano w tych zbiorach *przyśpiewkami*? I czy nadal były to śpiewki/melodie, które towarzyszyły tańcom?

Jan Sadownik (w *Pieśniach Podhala*, 1957) zaproponował podział przyśpiewek na: refleksyjne, społeczne, żołnierskie, zbójnickie, myśliwskie, pasterskie, junackie, zalotne, miłosne, rodzinne, komiczne. Nie wydzielał przyśpiewek weselnych ani tanecznych. Jarosław Lisakowski (w *Pieśniach kaliskich*, 1971) wyróżnił przyśpiewki: zalotne, do zabawy, do kieliszka, a przyśpiewki weselne włączył do zbioru pieśni weselnych (zgodnie z jego przebiegiem), podobnie wcześniej postąpił Aleksander Oleszczuk (*Pieśni ludowe z Podlasia*, 1965), choć w roku 1983 w zbiorze *Pieśni ludowe znad Prośny* odnotowuje już przyśpiewki weselne oddzielnie. Władysław Sobczyk wprowadzie we wstępie pisze o zróżnicowaniu przyśpiewek na: domowe, obyczajowe, rodzinne, regionalne, weselne, zawodowe, abstynenckie, pijackie (Sobczyk 1982: 5), ale z tego podziału nie korzysta, prezentując materiał – i podobnie jak poprzedni badacze nie wyróżnia przyśpiewek tanecznych.

⁸ Chorea (stgr. *χορεία* ‘taniec’) jest, wywodzoną z tradycji starożytnej Grecji, pieśnią taneczną, która łączy w swej formie muzykę, pieśń i taniec. Jest formą tańca korowodowego uznawanego za najstarszą formację taneczną. Stanowi podstawę ludowych tańców grupowych, por. z nazwą popularnego w Rumunii, Mołdawii, Bułgarii, Izraelu, tańca *hora*.

W Nowym Kolbergu, w części Kujawy (Krzyż Kuj) mamy podział przyśpiewek na: społeczne, zalotne, miłosne, rodzinne, pasterskie, do muzyki, do tańca, do kieliszka, żartobliwe, komiczne.

W tomie *Warmia i Mazury* (Krzyż WiM) znalazły się przyśpiewki weselne oraz taneczne, które umieszczono w jednej grupie z pieśniami i piosenkami.

W *Kaszubach* (Biel Kasz) przyśpiewki zalotne i miłosne są prezentowane wraz z pieśniami. Innych przyśpiewek nie wyróżniono. Odnotowano natomiast grupę pieśni tanecznych.

W *Lubelskiem* wśród przyśpiewek znalazły się: weselne, taneczne i zabawowe, zalotne i miłosne oraz frywolne, refleksyjne i żartobliwe, stanowe i rodzinne, a w tomie muzyki instrumentalnej – melodie przyśpiewkowe – niektóre z nich opatrzone tekstem (Bart PANLub).

W *Podlasiu* (Szym Podl) odnotowano grupy przyśpiewek zalotnych i miłosnych, rodzinnych, o śpiewaniu, refleksyjnych, społecznych.

Maciej Rak (w *Materiałach do etnografii Podhala*, 2016) wskazał natomiast przyśpiewki: do tańca, miłosne i zalotne, obsceniczne, biesiadne, przy pracy, żartobliwe, stanowe, rodzinne, etniczne i regionalne oraz różne.

Już ten krótki przegląd ujawnia, że:

1. Przywołane typologie mają charakter tematyczny, a nie melodyczny; są zdecydowanie bardziej rozbudowane niż klasyfikacje muzyczne i konstruowane dość swobodnie.
2. Przyśpiewki taneczne/do tańca – nie są przez wszystkich badaczy wyróżniane, a jeśli już, to stanowią zwykle repertuar marginalny.

Przyśpiewka w tym kontekście jawi się jako nazwa obejmująca swym zakresem zróżnicowany wewnętrznie zespół gatunków ludowych. Nie jest to już tylko śpiewka/melodia stanowiąca akompaniament do tańca. Ma bowiem znaczenie pozataneczne i pozamuzyczne. Doskonale ilustrują to przesunięcia semantyczne współczesne słowniki języka polskiego. Spójrzmy na definicje *przyśpiewki*⁹:

- ‘krótka solowa, rzadziej chóralna, zwykle okolicznościowa piosenka ludowa, śpiewana na zabawach wiejskich lub w czasie obrzędów dożynkowych, weselnych’ (SJP Dor; ts. SJP Szym);
- ‘krótka (jednozrotkowa) piosenka ludowa mająca charakter obrzędowy; wchodzi w skład ciągu takich piosenek śpiewanych na jedną melodię’ (SWJP Dun);
- ‘krótka, na ogół żartobliwa, piosenka ludowa śpiewana zwykle przez jedną osobę’ (ISJP Bań);

⁹ Szersze omówienie, zob. Szadura 2014: 238–239. Tam też analiza przywoływanych w słownikach przykładów użycia.

- 'krótka, zwykle dwu- lub czterowersowa piosenka ludowa, która ma charakter obrzędowy, zwykle wchodzi w skład ciągu takich piosenek śpiewanych na jedną melodię' (PSWP Zgół);
- 'krótka, solowa, rzadziej chóralna piosenka ludowa, zwykle okolicznościowa, śpiewana na zabawach wiejskich lub w czasie obrzędów weselnych, dożynkowych itp.' (USJP Dub);
- 'krótka, prosta piosenka wykonywana zwyczajowo w określonych sytuacjach' (WSJP PAN).

Jakie cechy *przyśpiewki* utrwaliły przywołane definicje?

1. Wszystkie definicje identyfikują ją jako krótką (jedno lub dwuzwrotkową) piosenkę.
2. Większość definicji eksponuje jej ludowy charakter. Tylko w najnowszym słowniku (WSJP PAN) nie postrzega się jej w tych kategoriach. Jest prostą piosenką.
3. Większość definicji dokumentuje sytuacyjny charakter *przyśpiewki* i łączy ją z obrzędowością (np. wesele, dożynki) oraz zabawą ludową. Rzadziej wskazywane cechy *przyśpiewki*:
4. Jest śpiewana przez jedną osobę, rzadziej wykonywana chóralnie.
5. Jest śpiewana na jedną melodię.
6. Wchodzi w skład cyklu podobnych piosenek.
7. Na ogół jest żartobliwa.
8. Jest prosta.

Żadna z definicji nie łączyła *przyśpiewki* z tańcem ani z regionem kulturowym.

Z dotychczasowych ustaleń wynika, że nazwa *przyśpiewka* jest nazwą gatunku wprowadzoną przez badaczy folkloru, którzy pierwotnie użyli do jego opisu kryterium słowno-muzyczno-somatyczno-geograficznego, stąd *przyśpiewka* to krótka piosenka (melodia) towarzysząca tańcowi o określonym tempie i rytmie, występująca w określonym regionie. Z czasem nazwie *przyśpiewka* nadano szersze znaczenie, odnosząc ją do krótkiej ludowej piosenki.

Czy ta powszechna obecnie w polszczyźnie ogólnej nazwa genologiczna funkcjonuje w gwarach? Tak, ale od niedawna. Zdaniem Piotra Dahliga:

Nazwa „*przyśpiewka*” upowszechniła się u śpiewaczek ludowych w XX wieku w toku uscenicznienia tradycji ludowych, jako tzw. punkt programu. Uwydatnione zostały wówczas *przyśpiewki* kolektywne. Od lat 70. XX wieku zanika w praktyce festiwalowej *pieśń krótka* na rzecz dłuższej. Dopiero konkursy tańca tradycyjnego przywracają rangę indywidualnej *przyśpiewce* przed kapelą (Dahlig 2006: 196).

Opinię badacza potwierdzają słowniki gwarowe. Nazwę *przyśpiewka* w drugiej połowie XX wieku odnotowano w ostródzkim, na Warmii i Mazurach w znaczeniu 'krótka okolicznościowa piosenka' (SOWM 8/57, ale jako ilustrację podano zapis: *a tera do tańca z przyśpsiewko* – zapis z roku 1946), w kieleckim i łódzkim – 'piosenka weselna' (Dej Kiel 27/215: *dobrze je jag znajom kobiety duza przyśpiekfuf*; to samo znaczenie zapisano dla słowa *śpiewka*, Dej Kiel 29/133), podob. na Lubelszczyźnie – 'przyśpiewki weselne' (Pelc SGLub 10/349, a wśród synonimów *śpiewanki, śpiewki*, Pelc SGLub 10/349, oraz *przygadki: a były takie przygadki na weselu, spiwali, a to du młody, do młodego, do matki*, Pelc SGLub 10/347).

Kwerenda po kartotece *Słownika gwar polskich PAN* (SGP PAN/K) ujawniła kilkanaście zapisów terenowych interesującej nas nazwy. Przez zbieraczy była zwykle identyfikowana jako 'krótka śpiewka/piosenka weselna' (SGP PAN/K, Żabików, Lubenka, Krasne, Nielisz, Bychawka, Jacnia, Dąbrowa Poduchowna), 'piosenka żartobliwa śpiewana na weselu' (SGP PAN/K, Brudzewice Opocz.). W zanotowanych wypowiedziach badanych mieszkańców wsi pojawiły się odniesienia do jej formy: *takie krótkie* (Lubenka) oraz do okoliczności wykonania: *do tańca* (SGP PAN/K, Mazury), *śpywają po weselach ... jedyń drugiemu przyśpiewuje* (Zaryte), *śpiewają ludzie po weselach, zabawach* (Zaryte), *po kolacji były ocepiny [...] pśyśpifki były* (Górka Łukowska), *idą też za stół, a wtenczas przyśpiefki rozmaite* (Barbarówka), *też przy kopaniu bulw, darciu pierza, tarcu lnu, szatkowaniu kapusty* (SGP PAN/K, Filipów).

Podane znaczenia i charakterystyki ujawniają, że *przyśpiewka* w gwarach jest rozumiana podobnie jak we współczesnej polszczyźnie ogólnej. Gwary przejęły ogólnopolską nazwę wraz z jej szerokim znaczeniem. *Przyśpiewka* to zatem krótka piosenka śpiewana w bardzo różnych okolicznościach (obrzędowych i codziennych). Zwraca uwagę to, że utraciła swój związek z kodem somatycznym – nie jest już rozumiana tylko jako melodia do tańca, jak chcieli etnografowie i etnomuzykolodzy. W potocznym, w tym rzecz jasna i ludowym, odbiorze *przyśpiewka* jest piosenką, którą można *przyśpiewać* (komuś), tj. 'czynić komuś, śpiewając, żartobliwe (zwykle złośliwe) aluzje' (Szadura 2014: 238). Taka reinterpretacja przenosząca *przyśpiewkę* do gatunków funkcjonalne nastawionych na konfrontację ma charakter naturalny (intuicyjny)¹⁰. Lokalizuje ją wśród takich form mowy, jak:

- *przyczepka* 'pretensja do kogo o co; nieuzasadnione żądanie, zaczepka' (od *przyczepić się do kogo o co* 'mieć pretensję (zasadniczo niesłuszną) o co, znaleźć powód do pretensji');
- *przymówka* 'uszczypliwe, złośliwe słowa skierowane pod czyimś adresem' (od *przymówić/przymawiać komu* 'powiedzieć (mówić) komuś coś złośliwego,

¹⁰ Szerzej na ten temat, zob. Szadura 2014.

- zrobić uszczypliwą aluzję (robić uszczypliwe aluzje) pod czyimś adresem; dociąć (docinać), przyciąć (przycinać), dogryźć (dogryzać), przygadać (przygadywać)');
- przygadka 'złośliwa uwaga pod czyim adresem' (od przygadać komu 'skierować do kogoś złośliwą lub krytyczną uwagę, aby sprawić mu przykrość');
- przygryzka 'złośliwa przymówka, uszczypliwe słowa; przytyk, przycinek, docinek' (od przygryźć/przygryzać komu 'sprawić (sprawiać) komuś przykrość złośliwymi słowami, dokuczyć (dokuczać) słowem; przygadać (przygadywać), dociąć (docinać)');
- prześmiewka/przyśmiewka 'podśmiewanie się, wyśmiewanie się' (od prześmiewać z kogo 'kpić, podrwić z kogo').

Adresowanie przyśpiewki do konkretnych osób łączy się z sytuacyjnością:

[...] uwikłanie adresata w sytuację komunikacyjną jest bardzo istotne dla przyśpiewek, odróżnia je bowiem od tekstów epickich, gdzie słuchacz przyjmuje postawę bierną (kontemplacyjną) – nie komentuje słuchanych tekstów i nie odpowiada na nie „tu i teraz” (spontaniczność). Przyśpiewka bowiem ewokuje dialog. Powinien na nią odpowiedzieć ten, do kogo jest adresowana, wykonując to, do czego go wzywano, lub odśpiewując (Szadura 2013: 387).

Za przykład niech posłuży ta śpiewna „rozmowa”:

1. Nie siadaj, nie gadaj, nie zalecaj mi sie,
nie siadaj, nie gadaj, nie zalecaj mi sie,
ja majóntku nie mam, nie spodobam ci sie,
ja majóntku nie mam, nie spodobam ci sie.
2. Ja cie sie nie pytał, czyś majątek miała,
ja cie sie nie pytał, czyś majątek miała,
tylko sie cie pytam, czy mie będziesz chciała,
tylko sie cie pytam, czy mie będziesz chciała.
3. Oj, chciałabym, chciała, ale nie takiego,
oj, chciałabym, chciała, ale nie takiego,
ładnego, zgrabnego, chłopca wojskowego,
ładnego, zgrabnego, chłopca wojskowego (Bart PANLub 4/228–229).

Jak pokazał materiał analityczny przyśpiewywać tj. 'towarzyszyć śpiewem komuś lub czemuś' można *przy tańcu* czy *podczas wesela*. Wówczas przyśpiewka, w zależności od okoliczności, staje się rodzajem komentarza lub instruktarzu scenariuszowego, jak na przykład w popularnym weselnym cyklu przyśpiewkowym wzywającym państwa młodych do pocałunku:

1. Gorzka wódka, gorzka wódka, nie będziemy pili,
chcemy, żeby państwo młodzi wódkę ośłodziłi.
2. A on temu winien, a on temu winien,
pocałować ją powinien.
3. Ona temu winna, ona temu winna,
pocałować go powinna (Bart PANLub 2/522).

Zaimportowana z zewnątrz środowiska wiejskiego nazwa ma zatem charakter zbiorczy i odnosi się do zróżnicowanego wewnętrznie zespołu pojęć genologicznych. W istocie dopiero wielość nazw ludowych ujawnia, z jak różnych perspektyw ten gatunek można charakteryzować. Jak zauważa Jan Adamowski:

[...] zróżnicowane nazwy nie są tylko określeniami obocznymi, językowymi synonimami, ale pełnią rolę kulturowych ekwiwalentów. Jednakże przy wielorakich różnicach niemal wszystkie ludowe nazwy genologiczne wykazują jedną cechę wspólną. Na poziomie ogólnym odzwierciedlają pragmatyczny punkt widzenia. Jest to podstawowa różnica, jaka zachodzi między wiedzą potoczną a tzw. naukową (Adamowski 2002: 46).

Rozwiązanie skrótów

A. Słowniki i encyklopedie

- Dej Kiel – Dejna K., *Słownictwo ludowe z terenów województwa kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej. Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XXVII (Pos-R), 1981, s. 129–281, XXIX (Sz-U), 1984, s. 83–233.
- EMuz – *Encyklopedia muzyki*, red. A. Chodkowski, Warszawa 1995.
- ISJP Bań – *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1–2, Warszawa 2000.
- Karł SGP – Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków 1900–1911.
- Karł SJP – *Słownik języka polskiego [tzw. Słownik warszawski]*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8, Warszawa [1900–1927]/ 1952–1953.
- Pelc SGLub – Pelcowa H., *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. 10: *Obrzędowość i obyczajowość ludowa*, Lublin 2022.
- PSWP Zgół – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowska, t. 1–50, Poznań 1994–2005.
- SFP – *Słownik folkloru polskiego*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1965.
- SJP Dor – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1969.
- SJP Szym – *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa 1983–1985.

- SOWM – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, opracowywany przez Pracownię Słownika Gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur Zakładu Językoznawstwa w Warszawie, t. 8, red. K. Sobolewska, Warszawa-Kraków 2021.
- STL – *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 1988.
- SWJP Dun – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.
- USJP Dub – *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, red. S. Dubisz [Dokument elektroniczny], Warszawa 2008.
- WSJP PWN – *Wielki słownik języka polskiego PWN*, [Projekt w trakcie tworzenia, dostępny w wersji elektronicznej na stronie: <http://www.wsjp.pl>].

B. Źródła

- Bart PANLub – *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, cz. 4: *Lubelskie*, cz. 1–6, red. J. Bartmiński, Lublin 2011.
- Biel Kasz – Bielawski L., Mioduchowska A., *Kaszuby. Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, cz. 1: *Pieśni obrzędowe*, cz. 2: *Pieśni powszechne*, cz. 3: *Pieśni powszechne i zawodowe*, Warszawa 1998.
- K 1 Pieś – Kolberg O., *Dzieła wszystkie*, t. 1: *Pieśni ludu polskiego*, 1961, [wyd. fotoofsetowe z: *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce. Przedstawił... Serya / ..., 1857*].
- Krzyż Kuj – Krzyżaniak B., Pawlak A., Lisakowski J., *Kujawy. Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, cz. 1: *Teksty*, Kraków 1974.
- Krzyż WiM – Krzyżaniak B., Pawlak A., *Warmia i Mazury. Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, cz. 1: *Pieśni doroczne i weselne*, cz. 2: *Pieśni balladowe i społeczne*, cz. 3: *Pieśni zalotne i miłosne*, cz. 4: *Pieśni rodzinne i taneczne*, cz. 5: *Pieśni religijne i popularne*, Warszawa 2002.
- SGP PAN/K – *Materiały z kartoteki Słownika gwar polskich*, dostępnej w Repozytorium Cyfrowym Polskich Instytutów Naukowych pod adresem: <http://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156>.
- Szym Podl – Szymańska J., *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, t. 5: *Podlasie*, cz. 1: *Teksty pieśni obrzędowych*; cz. 2: *Teksty pieśni powszechnych*, [red. L. Bielawski; współpr. red. K. Lesień-Płachecka, B. Maksymiuk-Pacek, W. Grozdew-Kołacińska], Warszawa 2012.

Bibliografia

Opracowania

- Adamowski J., 1994, *Tam na Podlasiu. Pieśni ludowe z gminy Borki i ich wykonawcy*, Lublin.
- Adamowski J., 1997, *Pańszczyznorówka. Podlaskie pieśni ludowe z repertuaru Aleksandry Daniluk, Biała Podlaska*.

- Adamowski J., 2002, *Wiedza potoczna informatorów jako podstawa systematyki tekstów folkloru*, [w:] *Genologia literatury ludowej*, red. A. Mianeki, V. Wróblewska, Toruń, s. 37–46.
- Adamowski J., 2015, *Zagadnienia systematyzacji materiału dokumentacyjnego w Dziełach Wszystkich Oskara Kolberga*, [w:] *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę jego urodzin*, red. E. Antyborzec, Poznań, s. 25–35.
- Adamowski J., Bartmiński J., 1988, *Z problemów systematyki polskiej pieśni ludowej*, [w:] *Z problemów badania kultury ludowej*, red. T. Kłak, Katowice, s. 49–75.
- Adamowski J., Bartmiński J., 1991, *Miejsce kryterium gatunkowego w systematyce tekstów folkloru*, [w:] *Folklórne žánre – archívy – katalógy. Oral literature – genres – archives – catalogues*, red. H. Hlôšková, E. Krekovičová, Bratislava, s. 67–78.
- Adamowski J., Żuraw G., 1979, *Tradycyjne nazewnictwo gatunkowe folkloru wierszowanego*, „Literatura Ludowa” IV(6), s. 25–33.
- Bachtin M., 1986, *Estetyka twórczości słownej*, Warszawa.
- Balowski M., 2000, *Świadomość gatunkowa a wzorzec normatywny (na przykładzie gatunków prasowych)*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice, s. 316–329.
- Bartmiński Jerzy, 1981, *Klasyfikacje gatunkowe a systematyka tekstów folkloru*, [w:] *Literatura popularna – folklor – język*, t. 2, red. W. Nawrocki, M. Waliński, Katowice, s. 7–25.
- Bartmiński J., 1990, *Folklor – język – poetyka*, Wrocław.
- Bartmiński J., 2012, *Jak opisywać gatunki mowy?*, „Język a Kultura” XXIII, s. 13–32.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- Bartoszyński K., 2000a, *Wobec genologii*, [w:] *Genologia dzisiaj*, red. W. Bolecki, I. Opački, Warszawa.
- Bartoszyński K., 2000b, *Wobec genologii*, „Teksty Drugie” V, s. 17–29 [fragmenty tekstu z: Bartoszyński 2000a].
- Borkowski I., 1999, *Hasło wyborcze – gatunek mowy i jego funkcja w świadomości użytkowników polszczyzny (na materiale ankietowym)*, [w:] *Mowa rozświetlona myślą. Świadomość normatywno-stylistyczna współczesnych Polaków*, red. J. Miodek, współudz. M. Zaśko-Zielińska, I. Borkowski, Wrocław, s. 269–282.
- Burszta W., 1992, *Wymiary antropologicznego poznania kultury*, Poznań.
- Dahlig P., 2006, *Przyśpiewka i miniatura instrumentalna. Uwagi gatunkowe*, „Polski Rocznik Muzykologiczny” V, s. 189–199.
- Gajda S., 1993, *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 245–258.
- Gajda S., 2014, *Ku świadomości językowej*, [w:] *Świadomość językowa*, red. J. Nocoń, A. Tabisz, Opole, s. 15–24.
- Głowiński M., 1967/1983, *Gatunek literacki i problemy poetyki historycznej*, [w:] *Proces historyczny w literaturze i sztuce*, red. M. Janion, A. Piorunowa, Warszawa [Przedruk fragmentów w: *Genologia polska. Wybór tekstów*, red. E. Miodońska-Brookes, A. Kulawik, M. Tatara, Warszawa 1983, s. 77–106].
- Głowiński M., 1998, *Gatunki literackie*, [w:] *Dzieło wobec odbiorcy. Szkice z komunikacji literackiej*, Kraków.

- Grabowski T., 1937, *O pieśniach ludowych na Kaszubach*, „Muzyka Polska” X, s. 457–459.
- Grajpel A., 2005, *Znajomość cech muzycznych narodowych tańców polskich w grupie kandydatów na nauczycieli wychowania muzycznego*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Edukacja Muzyczna” I, s. 113–124.
- Grochowski P., 2015, *Kolberg – „Nowy Kolberg” – cyberkolberg. Z problemów systematyki polskich pieśni ludowych*, [w:] *Ja daję właśnie materiał... O dziele Oskara Kolberga w dwusetną rocznicę Jego urodzin*, red. E. Antyborzec, Poznań, s. 57–74.
- Grzmil-Tylutki H., 2007, *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Kraków.
- Markiewicz H., 1965, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Kraków.
- Reinstein F., 1890, *Pani Majstrowa z Podwala. Obrazek żywota rzemieślników ze Starego Miasta*, „Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny” IV, s. 830–859.
- Rejter A., 2008, *Genologia lingwistyczna w perspektywie analiz dyskursu – szanse i ograniczenia*, „tekst i dyskurs – text und diskurs” I, s. 37–50.
- Sawicki S., 1976, *Gatunek literacki: pojęcie klasyfikacyjne, typologiczne, polityczne?*, [w:] *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, red. H. Markiewicz, J. Sławiński, Kraków, s. 204–211.
- Skwarczyńska S., 1947/1983, *Z teorii literatury*, Łódź [Fragmenty jako: *Geneza i rozwój rodzajów literackich*, przedruk w: *Genologia polska. Wybór tekstów*, red. E. Miodońska-Brookes, A. Kulawik, M. Tatara, Warszawa 1983, s. 47–77].
- Skwarczyńska S., 1952/1983, *Genologia literacka w świetle zadań nauki o literaturze*, „Prace Polonistyczne” X, s. 363–377 [Przedruk w: *Genologia polska. Wybór tekstów*, red. E. Miodońska-Brookes, A. Kulawik, M. Tatara, Warszawa 1983, s. 9–25].
- Skwarczyńska S., 1965, *Wstęp do nauki o literaturze*, t. 3, Warszawa.
- Stęszewski J., 1974, *Rzeczy, świadomość i nazwy w badaniach etnomuzykologicznych na przykładzie polskiego folkloru*, „Rocznik Historii Sztuki” X, s. 39–55.
- Stoiński St.M. (zebr.), 1964, *Pieśni żywieckie*, Kraków.
- Szadura J., 2013, *Przyspiewki ludowe – cechy konstytutywne gatunku*, „Język a Kultura” XXIII, s. 383–396.
- Szadura J., 2014, *Przyspiewka jako gatunek pragmatyczny*, [w:] *Lubelska pieśń ludowa na tle porównawczym*, red. J. Bartmiński, B. Maksymiuk-Pacek, Lublin, s. 233–251.
- Ślawska M., 2019, *Sztuka mediów. O świadomości gatunkowej dziennikarzy prasowych*, Katowice.
- Ślawska M., 2023, *O świadomości gatunkowej – wokół mediolingwistycznego modelu badań kompetencji nadawczych*, „Rocznik Medioznawczy” II, s. 56–68.
- Wężowicz-Ziółkowska D., 2002, *Polski erotyk ludowy. W stronę genologii liberalnej*, [w:] *Genologia literatury ludowej*, red. A. Mianeki, V. Wróblewska, Toruń, s. 47–54.
- Wierzbicka A., 1983, *Genry mowy*, [w:] *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, E. Janus, Wrocław.
- Wierzbicka A., 1999, *Język, umysł, kultura*, red. J. Bartmiński, Warszawa.
- Wilkoń A., 2011, *O gatunkach niemających nazwy. Komunikat*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 4: *Gatunek a komunikacja społeczna*, red. D. Ostaszewska, przy współudziale J. Przyklenk, Katowice, s. 19–22.

- Witosz B., 2001, *Gatunek – sporny(?) problem współczesnej refleksji tekstologicznej*, „Teksty Drugie” V, s. 67–85.
- Witosz B., 2005, *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice.
- Wojtak M., 1999, *Polityka językowa w administracyjno-prawnej sferze komunikacyjnej*, [w:] *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, red. J. Mazur, Lublin, s. 113–123.
- Wojtak M., 2004, *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Wojtak M., 2009, *Wzorce zachowań językowych a praktyka komunikacyjna*, [w:] *Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych*, red. A. Piotrowicz, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 21–31.
- Wojtak M., 2014, *Genologiczna analiza tekstu*, „Prace Językoznawcze” XVI(3), s. 63–71.
- Wojtak M., 2016, *Zmienność w jedności, czyli o gatunkach prasowych i ich metamorfozach*, [w:] *Problemy i nadzieje współczesnego dziennikarstwa*, red. G. Filip, Rzeszów, s. 112–113.
- Wojtak M., 2019, *Genologia medialna czy po prostu genologia*, [w:] *Współczesne media. Problemy i metody badań nad mediami*, t. 2, red. I. Hofman, D. Kępa-Figura, Lublin, s. 189–204.
- Wojtak M., 2019, *Wprowadzenie do genologii*, Lublin.
- Zaśko-Zielińska M., 2001, *Klasyfikowanie nazw gatunków mowy jako metoda badania świadomości gatunkowego zróżnicowania języka (założenia, rezultaty, wnioski)*, „Kształcenie Językowe” I, Wrocław, s. 37–51.
- Zaśko-Zielińska M., 2002, *Przez okno świadomości. Gatunki mowy w świadomości użytkowników języka*, Wrocław.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., 2008, *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa.
- Zwolski E., 1978, *Choreia – muza i bóstwo w religii greckiej*, Warszawa.
- Żydek-Bednarczuk U., 2005, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków.

Źródła i opracowania

- Brzuszkowska M. (zebr. i oprac.), 1990, *Pieśni domowe i polne śpiewanki*, Zamość.
- Chyżyński M. (wyb., transkrypcja, oprac.), 2014, *Wryki. Śladem zapomnianych pieśni*, Lublin.
- Lisakowski J., 1971, *Pieśni kaliskie*, Kraków.
- Oleszczuk A., 1983, *Pieśni ludowe znad Prosnego*, Kalisz.
- Oleszczuk A., 1973, *Podlaskie wesele w opracowaniu scenicznym z muzyką i rycinami*, Oleszczuk A., 1965, *Pieśni ludowe z Podlasia*, Wrocław.
- Oleszczuk A., 1960, *Przyśpiewki weselne na Podlasiu*, „Literatura Ludowa” II–III, s. 52–57.
- Oleszczuk A., 1951, *Ludowe obrzędy weselne na Podlasiu*, Lublin–Łódź.
- Sadownik J. (red.), 1957, *Pieśni Podhala. Antologia*, przygotował zespół Z. Jaworska, A. Mioduchowska, J. Sadownik, A. Śledziwski, część muzyczną przyg. A. Szurmiak-Bogucka, Kraków.
- Rak M., 2016, *Materiały do etnografii Podhala*, Kraków.

- Skwarczyński Z., 1983, *Przyspiewki weselne Jeżowa i okolic*, „Prace Polonistyczne / Studies in Polish Literature” XXXIX, s. 329–347.
- Sobczyk W. (wyb. i oprac.), 1982, *Polskie przyspiewki ludowe*, Warszawa.
- Szymańska J., 1997, *Przegląd repertuaru pieśni ludowych*, [w:] *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, t. 2: *Kaszuby*, część 1: *Pieśni obrzędowe*, [oprac.] L. Bieławski, A. Mioduchowska, Warszawa, s. 113–128.
- Wicher P. vel. Płatek P., 1971, *Na psa urok. Miejskie i wiejskie tajne zaśpiewy*, Kraków.

Streszczenie

Tematyka artykułu dotyczy terminologicznych zagadnień genologicznych, w tym opisu gatunków mowy z dwu perspektyw: „zewnątrznej” (tj. z punktu widzenia badacza) oraz „wewnętrznej” (z punktu widzenia użytkowników gatunku). Punktem wyjścia dla podjętych analiz jest teza, że obie perspektywy dokumentuje język i że można je rekonstruować z płaszczyzny lingwistycznej, badając m.in. nazwy gatunku. Przedmiotem analiz jest utworzona przez badaczy folkloru pochodzących z zewnątrz środowiska ludowego nazwa *przyspiewka* a materiałem analitycznym przede wszystkim dane udokumentowane w słownikach ogólnych języka polskiego oraz w słownikach gwarowych. Analiza ukazała ewolucję znaczenia nazwy *przyspiewka* a także konceptualizacji samego gatunku. Pierwotnie „przyspiewka” była terminem stworzonym przez pochodzących z zewnątrz środowiska ludowego badaczy folkloru i ukazywała ścisły związek melodii i słowa z tańcem. Z czasem termin ten zyskał szersze znaczenie, obejmując swoim zakresem krótkie ludowe piosenki o charakterze okolicznościowym i w takim znaczeniu słowo *przyspiewka* funkcjonuje we współczesnej polszczyźnie ogólnej. W drugiej połowie wieku XX trafiło także do gwar ludowych. Zaimportowana z zewnątrz środowiska wiejskiego nazwa *przyspiewka* odnosi się jednak do zróżnicowanego wewnętrznie zespołu pojęć genologicznych. W istocie dopiero wielość nazw ludowych ujawnia, z jak różnych perspektyw ten gatunek można charakteryzować.

From przyspiewka to przyspiewka. From the history of the genre

Abstract

The subject of the article concerns terminological genological issues, including the description of speech genres from two perspectives: “external” (i.e. from the point of view of the researcher) and “internal” (from the point of view of the users of the genre). The starting point for the analyses undertaken is the thesis that both perspectives are documented by language and that they can be reconstructed from the linguistic plane, examining, among others, the names of the genre. The subject of the analyses is the name “przyspiewka”, created by folklore researchers from outside the folk environment, and the analytical material is primarily data documented in general dictionaries of the Polish language and in dialectal dictionaries. The analysis showed the evolution of the meaning of the name “przyspiewka” and the conceptualization of the genre itself. Originally, “przyspiewka” was a term created by folklore researchers from outside the folk environment, and it showed the close connection between melody and word with dance. Over time, the term gained

a broader meaning, encompassing short folk songs of an occasional nature, and in this meaning the word “przyśpiewka” functions in contemporary general Polish. In the second half of the 20th century, it also found its way into folk dialects. However, the name “przyśpiewka”, imported from outside the rural environment, refers to an internally diverse set of genological concepts. In fact, it is only the multitude of folk names that reveals how different perspectives this genre can be characterized.

Słowa kluczowe: świadomość genologiczna, gatunek folkloru, przyśpiewka, *krakowiak*, *mazurek*, *oberek*, *kujawiak*

Keywords: genological awareness, folklore genre, przyśpiewka, *krakowiak*, *mazurek*, *oberek*, *kujawiak*